

Василь Сухомлинський: Батьківщина – це твоє рідне слово

Михайло АНТОНЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних та загальнотехнічних дисциплін Надслучанського інституту Національного університету водного господарства та природокористування, голова Педагогічної плеяди імені Василя Сухомлинського

Розмірковуючи про роль мови у духовному житті дитини, В.О. Сухомлинський у книжці «Серце відаю дітям», наголошує: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова» [12, с. 201]. У праці «Моральні заповіді дитинства і юності» педагог-патріот ще проникливіше стверджує: **«Батьківщина – це твоє рідне слово. Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це – мова великого народу, великої культури. Українською мовою написані невмирущі твори Котляревського і Шевченка, Франка і Лесі Українки, Нечуя-Левицького і Коцюбинського. Українська мова живе в прекрасних піснях твого народу»** [9, с. 34]. Знання рідної мови, любов та дбайливе ставлення до неї Василь Олександрович називає одним із невичерпних джерел патріотичних почуттів і громадянським обов'язком кожної людини. Саме роки дитинства вчений-гуманіст вважає найсприятливішим періодом для розкриття перед особистістю багатства, сили, виразності і краси рідної мови.

Лінгводидактичну спадщину В.О. Сухомлинського останніми роками досліджували А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, Л.М. Воробйова, І.А. Воробйова, Л.І. Мамчур, Л.П. Пархета. Проблему виховання школярів засобами слова вивчала Г.М. Ткаченко. Водночас недостатньо висвітленим є аспект патріотичного виховання дітей, молоді, дорослих засобами рідної мови. З огляду на це, **мета** нашої розвідки – розкрити філософсько-педагогічні погляди В.О. Сухомлинського на означену проблему, обґрунтувати їх актуальність, науково-практичну затребуваність у сучасних умовах розвитку освіти та педагогічної науки.

Усе, чого торкалися воістину невтомні руки і сповнене любов'ю та добром зігрите чуйне серце В.О. Сухомлинського, позначене філігранно тонким відчуттям і ставленням до рідного материнського

слова. Василь Олександрович – людина рідкісного не лише науково-педагогічного, а й художньо-поетичного дару і таланту. У його вірші «Моя Вітчизна» є, зокрема, і такі рядки:

*Я був на далекій чужині, –
Там небо таке ж голубе,
Та тільки нема Батьківщини,
Нема там, Вітчизно, тебе.*

*Бо в ріднім краю над землею
Чистіша і глибша блакить
І сонце Вітчизни моєї
Яскравіше в небі горить.*

*Я слухав пісні на чужині –
Хороші думки в тих словах,
Але то не крила орлині,
Що є в наших рідних піснях.*

Мову В.О. Сухомлинський розглядає не лише як один із предметів навчальних планів, а передусім як потужний засіб плекання людської душі, як силу, яка проникає в усе, що сприймає, досягає, пізнає і про що думає людина.

Науково-педагогічне новаторство В.О. Сухомлинського виявляється в тому, що він сміливо порушив проблему патріотичного виховання дітей і молоді засобами рідного слова. У викладі текстів своїх праць Василь Олександрович зумів гармонійно поєднати наукову академічність з художньо-емоційною образністю, публіцистичність з офіційним стилем, що вдається небагатьом.

Формування ідеї Батьківщини і виховання почуття патріотичного ставлення до неї, за В.О. Сухомлинським, розпочинається з плекання любові до рідного материнського слова. В Українському педагогічному енциклопедичному словнику академіка Семена Гончаренка визначається, що материнська мова – це рідна мова, тобто мова, якою розмовляє

мати і родина, та якою почала розмовляти людина після народження. Викладання рідної мови спрямоване на засвоєння учнями основних відомостей про її фонетичні особливості, лексичний склад, граматичну будову; вироблення навичок вільного володіння мовою в усній і письмовій формах; розвиток мислення, пізнавальних здібностей учнів, їх гармонійне виховання. «Любов до Батьківщини, – наголошує В.О. Сухомлинський, – неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може досягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колисковою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені» [5, с. 248].

У розвиток цього твердження вчений-гуманіст у статті «Слово рідної мови» (1968) наголошує: «Багатства рідної мови, її скарби – це наріжні камені тієї будови, ім'я якої – духовна культура людини. Я глибоко люблю й шаную російську мову, пишу нею, знаю напам'ять «Євгенія Онегіна» і «Кому на Русі жити добре», російська мова для мене – такий же коштовний скарб, як і українська. Але щастя цього великого духовного спілкування було б для мене недоступним, якби в мене не було рідної мови – української – і якби з молоком матері, її колисковими піснями, із словом рідної мови не ввійшла до мого серця ні з чим не зрівняна любов до Вітчизни, до її степів і гір, лісів і рік, до її людей» [15, с. 3].

У рукописному варіанті згадана стаття мала назву «Любов до рідного слова». У ній В.О. Сухомлинський висловлює і такі думки: «Є у живому народному слові та внутрішня сила, краса, яка не передається ні звуками, ні буквами. Йдеться про тисячолітні багатства душі народної, його історії, його боротьби, які покоління за поколінням відкладаються, мов крупинки коштовностей, у тому дивному самоцвіті, яким є кожне слово» [8, арк. 20–21]. Як бачимо, у журналі «Українська мова і література в школі» ця стаття Василя Олександровича була опублікована за зміненою на емоційно і почуттєво нейтральну назвою – «Слово рідної мови», тобто знято ключове слово «любов» у ставленні до рідного слова.

Перший читач і рецензент рукопису однієї з книжок Василя Сухомлинського Тетяна Міллер висловила авторові думку, що «він дає підстави для звинувачень себе з боку наших офіційних непримиренних ортодоксів мало не в націоналізмі за твердження, буцім вивчення російської мови, починаючи з 2-го класу, утруднює засвоєння рідної української» [4, с. 143]. В.О. Сухомлинський, відповідаючи, зауважив: щодо цього абсолютної правоти бути не може, проте, на всяк випадок, аби не «дражнити» зайве, вилучив цю надто гостру, як на тодішні часи, й визивну тезу.

Про те, що така ситуація була характерною для радянського періоду, зазначає у книжці «Кільця на дереві» В.Панченко. Він наводить фрагменти з

мемуарів першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста, в яких йдеться про «оскаженілий шовінізм» кремлівських вождів, особливо щодо України та всього українського. На засіданнях президії ЦК КПРС озвучувалася думка, що пошана серед молоді до Тараса Шевченка – це вияв націоналізму; «українська мова – це зіпсована російська», «на Україні занадто багато розмовляють українською і що навіть вивіски на магазинах і назви вулиць написані українською мовою» [6, с. 345–346].

У так звані роки застою, які позначені, зокрема, директивною русифікацією України, В.О. Сухомлинський одержував від педагогічних працівників листи, пройняті глибокою тривогою з приводу того, що українською мовою в Україні мало хто послуговується і що може настати час, коли все менше людей зможуть нею говорити. Тому Василь Олександрович вирішив написати книжку про виховання любові до рідної мови. Учений-патріот мав намір створити «Хрестоматію виховання людської душі», де планував зібрати колекцію скарбів рідного слова. Однак погіршення здоров'я і передчасна смерть перешкодили здійснити багато чого з того, що він замислив.

В умовах реалізації за радянської доби концепції двох рідних мов з метою наукоподібного обґрунтування директивно здійснюваної політики асиміляції, тобто русифікації України й інших республік колишнього СРСР, В.О. Сухомлинський, звісно, лише в записнику міг занотувати: «Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [3, с. 6]. У цьому контексті актуальним є такий важливий умовивід із книжки Василя Олександровича «Серце віддаю дітям»: «Мова – духовне багатство народу. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина, – говорить народна мудрість. Та багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, лишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливність до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [12, с. 201–202].

У передмові до книжки «Серце віддаю дітям» В.О. Сухомлинський зазначає: «Я завжди був твердо переконаний і донесу своє переконання до кінця, що природа – дерева, квіти, птахи, синє небо рідної землі, казка – це в роки дитинства є нічим не замінною силою, яка виховує священне почуття любові до Батьківщини» [13, с. 35]. Зокрема, казку павлівський учений називає колискою рідного слова. «Якщо ви хочете, щоб слово рідної мови назавжди ввійшло в духовний світ дитини, щоб воно жило як засіб пізнання й творчості, – пробудіть у дитини захоплення казкою. Навчіть її не тільки слухати, переказувати, а й творити – складати казку», – читаємо у відгуці Василя Олександровича на книжку Л.М. Олексюк «Учіть дітей любити прекрасне» [7, арк. 30].

Казки павлівських школярів – визначне дидактичне відкриття В.О. Сухомлинського, унікальний експеримент не лише у вітчизняній, а й світовій педагогічній теорії і практиці. Навчити не окремих дітей, а кожного творити казку – справді гідний належного поцінування і наслідування досвід.

Педагог радить вдумливо і наполегливо працювати над тим, аби рідне материнське слово жило в дитячій творчості, у спілкуванні, бо вважав це умовою загальної і педагогічної культури шкільного життя. Ілюстрацією до сказаного є фрагмент одного з *Уроків мислення – Уроків життя рідного слова*, запропонованих Василем Олександровичем у книжці «Розмова з молодим директором школи» [11, с. 487].

У рукописній статті «Чого і як вчити наших дітей» павлівський учений зазначає: «Діти милуються красою, шукають у рідній мові слова, що передають красу навколишнього світу. В їхніх думках і почуттях утверджується емоційне забарвлення слова, а без цього немає мислення. Потрібно провести не одну сотню уроків мислення серед природи, перш ніж дитина навчиться мислити. Потрібно вивести дітей із душеного класу, потрібно вигнати зі школи нудні, що нівечать дитяче мислення, «виховні бесіди» [16, арк. 11–12].

У статті «Слово і мислення» В.О. Сухомлинський рекомендує вчителю: «Дорогий мій колего, не забувай, що мова – це не тільки думка, а й краса. Донести до свідомості дитини слово рідної мови можна лише тоді, коли ти розкрив перед дітьми його пахощі, відтінки, гру барв. Саме в красі слова криється животворний корінь його емоціонального забарвлення. Донести цю красу можна тільки серед природи, коли дитина, вслухаючись у звучання рідного слова, бачить те, що це слово передає і узагальнює. Тож не закривай ніколи перед дитиною сторінок книги природи» [14].

Узагальненням проведення уроків мислення серед природи В.О. Сухомлинського та його вчителів-колег є 300 сторінок книжки живої природи – це 300 спостережень, 300 яскравих картин, що споглядали і запам'ятали діти. Ось теми окремих із них: Сонце – джерело життя. Життя у воді і на землі. Перші ознаки осені. Пташки відлітають у теплий край. Зоряний вечір. Небо вдень і ввечері. Ставок і річка. Перші сніжинки. У блакитному небі журавлиний ключ. Живе і неживе в природі. Бджола на квітці. Як із зернятка виростає колос. Троянди в нашому саду. Осінні квіти. Хризантеми – діти осені. «Садок вишневий коло хати». Зимовий ранок. Жайворонки у голубому небі. Роса на траві. Подорож краплини води. Метелиця. Кожне явище має свої причини. Усе в природі змінюється. Без води немає життя. Пробудження природи навесні. Птахи взимку. «Бабине літо». У квітучому саду.

У статті «Любов до рідного слова», машинописний варіант якої зберігається в особовому фонді В.О. Сухомлинського в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Василь Олександрович наголошує: «Рідна мова – це

фундамент мислення й розумового розвитку» [8, арк. 17]. У згаданому рукописному джерелі є й такі слова педагога-патріота: «Я домагаюсь того, щоб кожного разу, коли я вводжу дітей у квітучий сад, ім'я якому – рідна мова, вони пізнавали красу однієї квітки – слова, образу. Щоб сторінка за сторінкою перед ними горталася величезна книга – пам'ять народу. Щоб до сердець дитячих доходили найпоетаємніші грані краси слова. Ці заняття так я й називаю – Двісті Квіток Рідної Мови. Це двісті зустрічей з садом рідного слова, двісті бесід про найтоншу в світі красу. Кожна бесіда – осягнення розумом і серцем великого духовного багатства нашого народу» [там само, арк. 21–22]. Споріднені думки обстоює Василь Олександрович і у статтях «Джерело невмирущої криниці», «Стежка до квітучого саду» та ін. Надзвичайно актуальними є його статті «Слово про слово», «Слово і мислення» та ін.

Без любові до рідного слова неможлива любов до рідної землі, своєї вітчизни. Тому в книжці «Щоб у серці жила Батьківщина» у контексті сказаного В.О. Сухомлинський стверджує: «Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління у покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне, життєдайне і невмируще джерело, з якого дитина дістає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і весь наш край. Віками народ творив це багатство, відкладаючи у скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини мислі, уяви, фантазії, пісні, казки» [17, с. 16–17].

У книжці «Серце віддаю дітям» В.О. Сухомлинський наголошує, що мовна культура людини – дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, ушляхетнення її почуттів, душі, думок, переживань є краса, і велич, сила й виразність рідного слова [13, с. 339]. А у невеличкому за обсягом художньому творі «Ой піду я лугом...» Василь Олександрович ніби на сповіді висловив своє найсокровенніше: «Я люблю свою рідну, дорожку українську мову. Як землю, на якій народився. Як свою милу матусю. Як Україну стражденну і пісню славетну, люблю ярий цвіт нашого саду – рідне слово, барвисте, пахуче, дзвінке. Люблю свою мову» [10, с. 90–91]. Надзвичайно зворушливими є слова великого українця-патріота про те, що він вважав найголовнішим своїм завданням повести вихованців у квітучий сад, ім'я якому – рідна мова [8, арк. 21].

Українська мова – єдина національна мова українського народу. 16 липня 1990 року Верховна Рада України ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, у VIII розділі якої проголошується забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Відповідно до Указу Президента України 9 листопада в День ушанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця, щорічно

відзначають День української писемності та мови. Згідно зі статтею 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні: держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Василь Сухомлинський. Серце віддаю дітям (нове прочитання): «... Є серед «заповідей Господніх» одна дуже цікава: **не згадуй імені Господа Бога твого даремно.** [...] ... є святі істини, святі принципи і святі імена. Їх не можна поминати намарне, не можна перетворювати на порожню тріскотню. Те, що людині дороге, має бути у неї в серці. Особливо небезпечно вкладати у вуста маленьких дітей ті слова, яких вони не розуміють. Те, що становить для народу святиню, може через це перетворитися в свідомості дитини на пустий звук» [13, с. 369].

Філософсько-педагогічні роздуми В.О. Сухомлинського про значення рідної мови у формуванні духовного світу, загальної культури та розвитку інтелекту людини є особливо актуальними і затребуваними в умовах підступної гібридної війни, роздмухуваних сепаратистських настроїв, ідей так званого російського міра в тимчасово анексованій Автономній Республіці Крим і на Донбасі.

Отже, серед культурно-освітніх діячів радянського періоду найяскравішим виразником значення і ролі рідного слова в житті людини є видатний український педагог-гуманіст, полум'яний публіцист, дитячий письменник Василь Олександрович Сухомлинський. Мову Василь Олександрович називав цілющим народним джерелом, і той, хто не припаде до нього вустами, всихає від духовної спраги. Хто не знає рідної мови або цурається її, засуджує себе на злиденність душі. Отже, **рідна мова – це серце, душа та інтелект нації.**

Література

1. Антонець М. Рідна мова у дидактичній спадщині В.О. Сухомлинського / Михайло Антонець // Рідна школа. – 2004. – №9. – С. 3–6.
2. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Вид. друге, доповнене й виправлене. – Рівне: Волинські обереги. – 519 с.
3. Із записника В.О. Сухомлинського / публікація О.Сухомлинської // Початкова школа. – 1993. – №9. – С. 5–6.
4. До останньої хвилини: невідомі листи В.О. Сухомлинського / публікація Тетяни Міллер // Київ. – 1992. – №8. – С. 143–148.
5. *Найдорожчий* скарб. Слово про рідну мову / упоряд. В.І. Лучук. – К.: Рад. письменник, 1990. – 390 с.
6. Панченко В.Є. Кільця на дереві / В.Є. Панченко. – К.: ТОВ «Видавництво «Клію», 2015. – 558 с.
7. Сухомлинський В.О. Думки над хорошою книгою: [відзив на книгу Л.М. Олексюк «Учіть дітей любити прекрасне»]. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України / ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 891, арк. 27–31.
8. Сухомлинський В.О. Любов до рідного слова. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 617, 47 арк.

9. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1966. – 232 с.
10. Сухомлинський В. Ой піду я лугом... // В.Сухомлинський. Всі добрі люди – одна сім'я: збірка творів / Василь Сухомлинський; мал. О.Макієвої. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2012. – С. 90–91.
11. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 391–626.
12. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5–279.
13. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям (нове прочитання) / Василь Сухомлинський / передм. «У пошуках справжнього» О.Сухомлинської. – К.: Акта, 2012. – 537 с.
14. Сухомлинський В. Слово і мислення / В.Сухомлинський // Кіровоградська правда. – 1965. – 21 верес.
15. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / В.О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – №12. – С. 1–10.
16. Сухомлинський В.А. Чему и как учить наших детей: статья. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 5097, оп. 1, спр. 760, 21 арк.
17. Сухомлинський В.О. Щоб у серці жила Батьківщина / В.О. Сухомлинський. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1965. – 80 с.

Анотації

Михайло АНТОНЕЦЬ

Василь Сухомлинський: Батьківщина – це твоє рідне слово

У статті висвітлено погляди В.О. Сухомлинського на роль рідного слова у патріотичному вихованні дітей і молоді. Обґрунтовується, що формування ідей Батьківщини, за В.О. Сухомлинським, має починатися з плекання любові до рідного материнського слова, рідного краю, його історії, людей. Акцентується увага на несприятливих політико-ідеологічних умовах, в яких відстоювання ідей любові до рідної, а особливо української мови, могло мати негативні наслідки для їх носія. Стверджується актуальність та науково-практична затребуваність ідей В.О. Сухомлинського з означеної проблеми для розвитку сучасної освіти і педагогічної науки.

Ключові слова: творча спадщина В.О. Сухомлинського, Батьківщина, рідне слово, виховання, патріотизм, українська мова.

Михаил АНТОНЕЦ

Василий Сухомлинский: Родина – это твоё родное слово

В статье раскрыты взгляды В.А. Сухомлинского на роль родной речи в патриотическом воспитании детей и молодежи. Обосновывается, что формирование идеи Родины, по В.А. Сухомлинскому, должно начинаться с привития любви к родной материнской речи, к родному краю, его истории, к людям. Акцентируется внимание на неблагоприятных политико-идеологических условиях, в которых отстаивание

идей любви к родному, особенно украинскому языку, могло иметь отрицательные последствия для их носителей. Утверждается актуальность и научно-практическая востребованность взглядов В.А. Сухомлинского на обозначенную проблему для развития современного образования и педагогической науки.

Ключевые слова: творческое наследие В.А. Сухомлинского, Родина, родное слово, воспитание, патриотизм, украинский язык.

Mykhaylo ANTONETS
Vasyl Sukhomlinskyi: Fatherland – it is your native language

This article attempts to highlight the views of V. Sukhomlinskyi on the role of native language in patriotic education of children, youth, adults. It turns out that formation idea of the of the Fatherland, after V.O. Sukhomlinskyi, must begin with nurturing love for his mother's language, to his native land, its history, people. Draws attention to the adverse political and ideological environment in which defending the ideas of love for the mother's language, especially Ukrainian language could have negative consequences for those who support these ideas.

Keywords: V.O. Sukhomlinskyi scientific heritage, Motherland, native language, education, patriotism, Ukrainian language.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Проведено інструктаж для відповідальних за експертизу проектів підручників для 9-го класу ЗНЗ

5 грудня ц.р. у приміщенні Міністерства освіти і науки України відбулася установча нарада «Науково-методологічні засади створення сучасного підручника». Інструктаж для відповідальних за проведення експертизи проектів підручників для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів у регіонах тривав 6–7 грудня у приміщенні Інституту педагогіки НАПН України.

Захід, організований ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», відкрив в.о. директора Володимир Ткаченко. Він розповів про науково-методологічні засади створення сучасного підручника та звернув увагу на те, що «соціокультурний, соціологічний і українознавчий аспекти обов'язково повинні відображатися в усіх підручниках, що подаватимуться на конкурс». Начальник департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України Юрій Кононенко привітав присутніх та висловив подяку всім причетним до цієї нелегкої справи. «З кожним роком ми намагаємося вдосконалювати конкурс

та робити все можливе, щоб підручники ставали кращими», – зазначив він.

Заступник директора ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Юрій Завалевський розповів про етапи конкурсу та цьогорічні нововведення. Він зазначив, що методичні рекомендації допоможуть проводити оцінювання якісніше.

Олена Дубовик, завідувач сектору змісту підручників і навчальних матеріалів ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», зосередила увагу присутніх на особливостях організації експертизи електронних версій проектів підручників для 9-го класу ЗНЗ.

У заході взяли участь науковці Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, які здійснюватимуть експертизу проектів підручників для 9-го класу ЗНЗ, а також представники обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, які відповідатимуть за подальший інструктаж експертів у регіонах.

На теоретико-методологічних засадах гендерної експертизи підручника зупинилась у своєму виступі Олена Малахова, радник Міністра освіти і науки України з питань політики гендерної рівності та антидискримінації в освіті, кандидат філологічних наук.

За інф. офіційного сайту ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»